

ŞİMŞEK KELİMESİ ÜZERİNE

Arş. Gör. Çiğdem TOPÇU*

ÖZ: Şimşek, Türkçede yaklaşık yedi yüzyıldan beri kullanılan bir kelimedir. Kelime etimolojisi bakımından bazı çalışmalara konu olmuş ve hatta bu bağlamda öne sürülen görüşler, hararetli tartışmalara da sebep olmuştur. Ancak, kelimenin bugünkü şeklini almasında etkili olduğu ileri sürülen kök, ses ve anlam ilişkilerinin muğlak noktalarının bulunduğu ve açıklama gerektirdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmada, kelimenin geçmişinin hangi fonetik süreç ve anlam ilişkilerini içerebileceği ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: şimşek, sün-, parlamak, uzamak

ABOUT THE WORD ŞİMŞEK

ABSTRACT: Şimşek is a word used in the Turkish Language during seven hundred years. It is issued in some work in terms of etymology and in this context, opinions have been alleged lead to hard conversations. However, it can be said that there are complicated points of wordroot, phonetic and meaning relationships and they required explanation. Hence, in this work it is going to be expressed tha tword's history contains which phonetics process and meaning relationships.

KeyWords: lightning, sün-, to shine, to stretch

Türkçede *şimşek*, bugünkü şekline en yakın hâliyle Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanmış bir kelimedir. Bu kelimenin Türkçedeki varlığı hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, gerek etimolojisi gerek bu etimolojiyi delillendirmeye vasita kılınan anlam ilişkileri üzerine söylenenlerin izaha muhtaç tarafları vardır. Kelimenin bugünkü şekliyle irtibatlandırılan ara şekiller ve bunların ifade ettiği varsayılan anlamların ileri sürülmesinde başvurulan zorlayıcı unsurlar dikkat çekmektedir.

Şimşek'i metatez hadisesinin sonucu ortaya çıkmış bir şekil olarak değerlendiren Günay Karaağaç, 1989'da ve sonrasında yayımladığı birkaç yazısında¹bu kelime üzerinde durmuştur. Karaağaç (1991: 90)'a göre Türkçede #ş'lerin: "...14.-15. yüzyıllardan sonra, ikinci ve üçüncü dereceden sesler olarak...bilhassa #ç ve #ş'den geliştikleri açıkça

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ctopcu@sakarya.edu.tr

¹Bk. "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi", Kırgız-Manas Üniversitesi II. Uluslar Arası Türk Uygarlığı Kongresi, 4-6 Ekim 2004, Bişkek, 2005, s. 423-462; "Türkçe ve Komşu Diller", *Dil, Tarih ve İnsan*, 4. Basım, Kesit Yay., 2009, İstanbul, s. 153-234

bilinir...”Buradan hareketleyazar, *şimşek*’e iki yönlü fonetik değişime uğramış olan “*çözmek, çözülmek*” anlamındaki **çaş(t-)* / **çeş(i-)* [“**çaş-/ çeş-* >1.*ET. ve OT. şaş- / şeş-* ‘*çözmek; çözülmek*’ *ETY IV, 103. s. ve DLT II, 293. s.*); 2. **çeş-* > **çes-* > *çez-* ‘*çözmek*’ (*TarS. II, 883*)>*tü. çöz-* ‘*çözmek*’ (*TS 323*)”] kökünün taban olduğunu ifade eder ve kelimenin fonetik bakımdan gelişimini şu şekilde gösterir: “**çaş(t-)* ~ **çeş(i-)* > *çesmek* ‘*şimşek*’ (*DS III, 1148 s.*)> **çemşek*>*şemşek* ‘*şimşek*’ (*DS X, 3760.s.*) > *şimşek* ‘*şimşek*’ (*TS 1387b*).” (Karaağaç, 1991: 91)

Karaağaç (1991: 91), ayrıca, *şimşek*’in kökü olarak gösterdiği **çaş-/ çeş-* fiilinin ışık ile ilgili türlü durumları adlandırmada kullanılan “*ET. yal- ~ yaşu-* ‘*yanmak, parlamak; yakmak*’...; *yılı- ‘ılınmak, ısınmak*’...; *isi-n- ‘ısınmak*’...; *yılış- ‘ısınmak*’; *yalınla- /yalına- ‘parlamak*’...; *yalın ‘alev*’...; *yaşın ‘ışık*’; ...; *yaşna- ‘parlamak*’...; *yultuz ‘yıldız*’...; *yula ‘meşale, mum, lamba*...” gibi kelimelerin ortak bir anlam ailesine mensubiyetini ifade etmekte ve bu ailenin diğer Altay ve Ural dillerindeki üyelerini de göstermektedir. Yazarın *şimşek* ile ilgili bu açıklamaları, aynı zamanda, Hasan Eren ile hararetli bir tartışma yapmasına da sebep olmuştur.

Hasan Eren (1999: 841)’e göre “... **yaşu-* kökünden yola çıkılarak **çaşımak/ çeşimek* ara durağı yoluyla *şimşek* biçimi açıklanamaz.” Eren, *şimşek* biçiminin Oğuzlar tarafından kullanıldığını söyler ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde *süğşek*olarak transkripsiyonu yapılan سکش şekli ve ağızlarda “*yıldız akmak, kaymak*” anlamında kullanılan *süyül-* (< **sügül-*) kelimesine dayanarak *şimşek*’in “*yıldız akmak, kaymak*” anlamını ifade eden *süğ-* (>*süv-, süy-*) kökünden gelebileceği fikrini öne sürer. Dolayısıyla, araştırmacıya göre, *sügüş-* > (**süyüş-*) biçiminin varlığı kestirilebilir. (Eren, 1999: 842)

Bunların sonucu olarak Eren (1999: 842)’in *şimşek* kelimesinin bugünkü hâlini almasında öngördüğü fonetik seyir de şu şekildedir: “*sügüş-+(e)k*>*sügşek*> **sügşek*> **şügşek*>*şivşek*> *şimşek*.” Bunun dışında Eren, Türk dilinin bugünkü şivelerinin bir kısmında *yıldırım, yaşın, yaşım* gibi kelimelerin de “*şimşek*” anlamında kullanıldığını söz eder.

Şimşek hakkında çalışma yapan bir diğer araştırmacı Fatma Özkan’dır. Özkan (2007: 1348)’a göre Karaağaç’ın izahında hem fonetik hem semantik bakımdan yanlışlık vardır. Çünkü *çöz-* fiiliyle *ışık saçma, aydınlatma* anlamları arasında bir ilişki kurulamaz, eğer bu mümkün olsaydı *çaş-/ çeş-* fiili zamanla #ç > #ş değişimine uğrarken *yal-, yaşu-, yalınla-, yılış-, yalına-, yaşın, yalın* gibi kelimelerde de #ş’nin görülmesi gerekirdi.

Özkan (2007: 1348-1350), Eren’in izahıyla ilgili Tarama Sözlüğü’nde kayıtlı *sügşek*okunuşunun şüpheli olduğunu, kelimenin “*sönşek/ sünşek*” şekillerinde de okunabileceğini; yıldızın kayması, *şimşeğin* ise çakmasını dikkate alarak “*kaymak, yıldız akmak*” anlamına gelen bir fiil (*süğ-*) yerine “*ışık saçmak, parlamak*” anlamındaki bir fiile dayandırılması gerektiğini belirtir. Bunlara ilaveten, Eren’in “*sügşek*>> *şimşek*” gelişmesinde gösterdiği ara merhalelerin örneğine rastlanmamasının, aynı yüzyılda yazılmış diğer eserlerde *şimşek* şeklinin geçmesinin, bu kelimenin *sügşek*’ten gelmediğini gösterdiğini ve *sügşek*’teki g/~ğ/>> m/ değişiminin Türkçenin fonetik yapısına uygun olmadığını ifade eder.

Özkan, bu itirazlarının dışında, Türk dili için #y ile ilgili durumun henüz aydınlatılmamış olduğu kaydıyla, tarihî ve çağdaş Türk şivelerinde “*şimşek*” anlamını karşılamada kullanılan *yaş, yaşın, yeşin, çaşın, çaşım* gibi kelimelerin varlığını tanık göstererek, *şimşek*’in kökünün “*parlamak, ışık saçmak, aydınlatmak*” temel anlamında eski bir *ya-* fiili olabileceğini ve kelimenin *kurumsak, sarımsak* gibi kelimelerle yapı benzerliği

gösterdiğini söyler. Gelişimini ise “*yaşimsak>yışimsak>işimsak>şimsak>şımşak> şimşek*” şeklinde kaydeder ve #y’nin yutulmasıyla ilgili benzer durumları örneklendirir.² (Özkan, 2007: 1351)

Buna göre, *şimşek* kelimesi hakkında yapılan izahları üç madde altında toplamak mümkündür:

1) Karaağaç, kelimenin kökenini “çözmek, çözülmek” anlamındaki **çaş-/*çeş-* köküne bağlayarak gelişim seyrini **çaş(i)- ~ çeş(i)- >çemiş> *çemiş>şemiş> şimşek* şeklinde göstermektedir.

2) Eren, *şimşek* kelimesinin, Anadolu’da yazılmış eski kaynaklarda سکشك şeklinde geçmesi ve eserlerde *süşşek* biçiminde okunmuş olmasıyla irtibatlandırarak “yıldız akmak, kaymak” anlamındaki *süş-* kökünden gelmesi gerektiğini ifade etmekte ve kelimenin tarihi seyrini *süşüş-+-(e)k>süşşek> *süşşek> *şişşek>şivşek> şimşek* şeklinde göstermektedir.

3) Özkan ise, kelimenin “*parlamak, ışık saçmak, aydınlatmak*” temel anlamındaki eski bir *ya-* kökünden türediğini; nitekim Eski Türkçede *şimşek* karşılığında *yaş* kelimesinin kullanıldığını da ifade ederek gelişimini *yaşimsak>yışimsak>işimsak>şimsak>şımşak> şimşek* şeklinde göstermektedir.

Yapılan izahlar ile ilgili sıkıntıları şu şekilde özetlemek mümkündür: Karaağaç’ın izahında gösterdiği /*şm*/ > /*mş*/ göçüşmesinin gerçekleşmesi fonetik olarak çok zor görünmektedir.³ Çünkü göçüşmenin temelinde telaffuzu kolaylaştırma şuuru yatmaktadır. Fakat /*şm*/ > /*mş*/ olmasında kolaylığın aksine zorlama, zorlanma hâkimdir. Sızıcılık-patlayıcılık ve ünlü ile açıklık uyumu bakımından normal olan, /*mş*/ > /*şm*/ metatezidir. Dolayısıyla burada bir göçüşme hadisesinden söz etmek yersizdir. Eğer söz etmek gerekirse de ancak yalancı metatezden söz edilebilir. Yani, bu kelimenin seslerinden dolayı değil de başka bir kelimenin seslerinde gerçekleşen metatezin bu kelimeye bulaşmasıyla olabilir. Bunun için de daha önce, meselâ,*yaşmak>yamşak*, *başmak(çı)>bamşak(çı)*, *eşme>emşe*, *koşma>komşa* gibi örneklerin tezahür etmesi gerekirdi.

Ayrıca ileri sürülen #*ç* > #*ş* değişmesinin bir dayanak yapılması mümkün değildir. Ona nazaran,#*s* > #*ş* olayı daha yakın bir ihtimaldir ve Oğuz sahasında bunun yeterli örnekleri vardır:*şiş-* (<*siş-*), *şiş* (<*sış~siş*), *şaş-* (<*saş-*), *şeş-* (<*seş-*) gibi. Yani, Oğuzlarda #*ş*’lerin genellikle, gerilek benzetme yoluyla #*skaynaklı* olduğu söylenebilir.

Eren’in *süş-* köküne dayandırdığı etimoloji açıklamasındaki (*süşüş:-+-(e)k>süşşek> *süşşek> *şişşek>şivşek> şimşek*) fonetik seyirle ilgili ise, şunu söylemek gerekir: Bu seyirde öngörülen “...*şivşek> şimşek*” merhalesindeki *v*/ > *m*/ değişimi fonetik bakımdan

²Özkan’ın bu doğrultuda, Dede Korkut’tan aldığı örneklerden birkaçı şunlardır: “*Gün gibi şıladı, deniz gibi yıkandı.*’(Ergin; 1994: 124, 157), ‘*Gün gibi şılayup gelen kâfirin başında ışığıdır.*’(Ergin, 1994: 128, 158)” (Özkan, 2007: 1351)

³Önder Çağırın’ın metatezle ilgili ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış “Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi” adlı yazısında /*şm*/ > /*mş*/ metatezine örnek olarak sadece İğdir’da kullanılan “*yaşmak>yamşah*” örneğine rastladık. Ayrıntılı bilgi için bk. Çağırın, Önder (1999); “Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, TDK Yay.: 678, 1996, Ankara, s. 239-266

Ayrıca Ahmet Caferoğlu (1955:7)’nin “Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi” adlı yazısında kaydettiği Söke ağzlarında görülen “*m-s < s-m: kımsı[Sök. C. I. 197]< kısım*” kelimesi hatırlanabilir. Fakat “*kısım*” Arapça bir kelimedir ve biz bu kelimeyi kullanırken dilimizin hece yapısına uydurarak (*kısım*>) *kısım* (ünlü türemesi) şeklinde kullanıyoruz. Dolayısıyla *kısım* > *kımsı* metatez hadisesine uygun bir örnek değildir.

mümkün değildir. Ötümlü-sızıcı-dudak sesi *v*/^ʋ nin ötümlü-sürekli patlayıcı-dudak/geniz sesine dönüşmesi çok zordur; ayrıca fonetik bakımdan böyle bir ihtiyaç da yoktur. *ğ*/^ɣ/*v*/ olması muhtemel, ancak *v*/^ʋ/*m*/ olması imkân dahilinde görünmemektedir. Nitekim, Karaağaç ve Özkan da kökeninsüğşek olması durumunda *v*/^ʋ > *m*/ değişimin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak Karaağaç (2005: 432), bu seyrin ancak şu şekilde olabileceğini kaydeder: “*süğşek>*şiğşek>*şingşek/*şinşek>şimşek” Fakat, bu izah da gerekli değildir. Tam bu noktada Eren’in, Anadolu’da yazılmış eski kaynaklarda geçtiğini ifade ettiği ve *süğşek* şeklinde okunmuş olan سکشك biçimini hatırlamak gerekir. سکشك şeklinin *şimşek* kelimesine en yakın okunuşu *sünşek*’tir. (Daha önce belirttiğimiz gibi, Özkan da bu kelimenin “sünşek/ sönşek” şeklinde de okunabileceğini ifade etmişti.) Kelimenin kökeni iddia edildiği gibi, *süğşek* olsa bile, *süğşek*>*sünşek* aşamasının gerçekleşmesi gereklidir. Nitekim bu aşama için bilinen başka örnekler de vardır: “yağır>yañır, eger>eñer” (Tuna, 1986: 29) Buna göre fonetik olayların sırası: *ğ*/^ɣ/ > *η*/^ɣ/ > *n*/ > *m*/; *ü*/^ʋ/ > *i*/; /*s*-*ş*/ > /*ş*-*ş*/ şeklinde ifade edilebilir.

Bizi doğru köke götürmeye yardımcı olacak ayrıntıları açıklamak için kelimenin anlamı ile ilgili gözden geçirilmesi gereken hususlar da vardır. Zikredildiği gibi, kelimeler için bir anlam ailesinden söz edilecekse Eren ve Özkan’ın da ifade ettiği üzere “çözmek” (*çaş- /çeş-*) ile “parlamak” (*yal-*, *yaşu-*, *yaşın*, *yaşna-...vb.*) anlamı arasında bir bağın kurulabilmesi son derece uzak bir ihtimaldir. *Şimşek* kelimesine “çözmek” anlamındaki *çaş- /çeş-* fiilinin, *yalın*, *yaşu-*, *yaşın*, *yaşna-* kelimelerindeki “parlamak...; yıldız, sıcak” anlamlarıyla kurulan son derece uzak anlam ailesi ilişkisinden hareketle ulaşmak da imkansızdır.

Özkan’ın *şimşek* kelimesinin kökeni olduğunu ifade ettiği *yaşın* veya *yaşım* kelimesine gelince, bu kelimenin, bugün çağdaş şivelerden sadece Başkurt Türkçesi (*yäsin*) ve Tatar Türkçesinde (*yäşin*) yaşadığı kaydedilmektedir. “*Şimşek*” anlamı için Kazak Türkçesinde *nayzağay*, Kırgız Türkçesinde *çağılğan*, Özbek ve Uygur Türkçesinde *çakmak*, Türkmen Türkçesinde *yıldırım* kelimeleri kullanılırken, Oğuz grubu şivelerinden Türkçede *şimşek* ve Azerbaycan Türkçesi’nde *şimşäk* kelimesi kullanılmaktadır. (KTLS I, 1991: 826-827) Yani bu tablodan da anlaşılacağı üzere *şimşek* şekli sadece Oğuz grubu şivelerinde kullanılmaktadır. Buna göre, Oğuz grubu şivesi olarak bugün kullandığımız *şimşek* kelimesine neden Kıpçak Türkçesinde kullanılan *yaşın* kelimesi köken olsun? Ayrıca, herhangi bir şeyin ışık vermesi, çakması için *yaru-*, *yaşna-* (Clouston, 1972: 979; DLT III, 1986: 50, 310) fiilleri kullanılabilir; bu nedenle, Özkan’ın ifade ettiği “parlamak, ışık saçmak” anlamındaki bir kelimenin, *şimşek* için kök anlamı olması zorunlu addedilemez.

Şimşek, bu anlamın dışında, daha önce de belirttiğimiz gibi, “çözmek, ayrılmak” veya “yıldız akmak, kaymak” anlamlarıyla da ilişkilendirilmiş ve izahları bu yönde yapılmıştır. Ancak TS (2009: 1868)’de *şimşek* için yapılan “1. Bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışık, balkır, çakım, çakın, yalabık, yiltırak. 2. Parıltı.” açıklamasındaki “kırık çizgi biçimindeki” ibaresine dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. TS’deki bu ibare, aslında, *şimşek*’teki hareketin şeklen tarifini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, *şimşek*, yukarıda sözü edilen bu üç anlamdan ayrı bir kök anlama sahip olmalıdır.

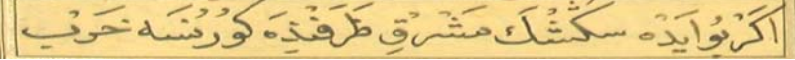
Bilindiği gibi, *şimşek*'in yerine bugün standart Türkçede *yıldırım* kelimesini de kullanıyoruz.⁴ *Yıldırım*'ın anlamı ise TS (2009: 2180)'de “*Gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması, saika...*” şeklinde açıklanmaktadır. Bu tanıma göre, *yıldırım*'ın elektrikle yani ısı ve ısı sonucu ortaya çıkan ışıkla olan ilgisi, *şimşek*'ten daha çoktur. Ayrıca birbirinin yerlerine kullanabildikleri de düşünülürse, *alev*, *alaz*, *yalaz*, *yıldız*, *yaltra-* ... vb. gibi çok üyeli geniş bir anlam alanının mensubu sayılan *yıldırım* kelimesi varken *şimşek*'e neden ihtiyaç duyulmaktadır? Her ikisinin de varlığı söz konusu olduğuna göre aralarında az da olsa bir anlam farkının olması beklenir.

Bu farkla ilgili olarak, Eren'in *şimşek*'i “*yıldız akmak, kaymak*” ile ilişkili görmesine Özkan (2007), *şimşek*'in değil *yıldız*'ın kaydığını, *şimşek*'in ise çaktığını delil gösterip *şimşek*'in “*kaymak*” değil, “*parlamak*” ile ilgili olması gerektiğini söyleyerek itiraz etmiş ve Tatar Türkçesindeki *yeşinyeşnemek*, Eski Anadolu Türkçesindeki *şimşek şakımak*, Türkiye Türkçesindeki *yağmur yağmak* kullanımlarının *şimşek çakmak* ile paralel olduğunu ifade etmişti. Ancak, *yağmur yağmak*, *yeşinyeşnemek* kullanımlarında yardımcı unsurlar (*yağmur*, *yeşin*), asıl unsurların (*yağ-*, *yeşne-*) yapım eki almış hâlidir. Yani, bu kullanımların her birinde kök birliği mevcuttur. Ancak *şimşek çakmak* kullanımında böyle bir durum söz konusu değildir. Yani, *şimşek* kelimesinin kökü *çak-* fiili değildir.⁵ Eğer *şimşek*'in ışık ile ilgili olması gerekiyorsa ve *yeşinyeşnemek*, *şimşek çakmak* kullanımları paralel ise, *şimşek*'in de kökünün *çak-* fiili olması beklenirdi.

Buradan hareketle bu kullanımların arasındaki farkı ortaya çıkararak *şeyinyeğ-* ve *çak-* fiillerinin anlam alanlarıyla ilgili olduğu düşünülebilir. *Yağ-* fiili, *gökten veya yüksektensürekliliği veya uzun süren bir düşme hareketini* anlatırken, *çak-*, “*parlamak, ışık vermek*” anlamını ifade eder. Dolayısıyla *yağmurun yağ-* fiiliyle bir tamlama hâlinde kullanılması bir uyum işidir, çünkü *yağmur*, sürekli veya uzun süreli olarak devam eden bir işin (dolu, kar vb.) adıdır. *Çak-* veya “*ışık çıkarmak, ışık saçmak, ışık vermek*” anlamındaki *parla-* fiili ise doğası gereği sürekli bir hareketi değil, daha çok ani ve kısa süreli bir hareketi anlatır, hatta mecaz anlamda *birdenbire öfkelenen* bir insan için bile “*Parladı.*” denir.

O halde, *şimşek*, “*parlamak*” ile ilgili değilse hangi kök anlam ile ilgili olabilir? Bu sorunun cevabını bulmak için öncelikle Eren'in bu kelimenin kökü ile ilgili fikrini hatırlatmamız icap eder. Eren, Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde

süğşekbiçiminin kullanıldığını söylemişti. Bununla ilgili bir araştırma yaptığımızda o döneme ait başka bir Melh. (46a/13)'de *şimşek*'in, η (diş-damak-geniz)/'li yazılmış şekline de

rastladık. Meselâ; “*eger bu ayda süğşekmaşrı □ □ arafından görünse □ arb...*”⁶ Dolayısıyla kelimenin bu şekilde η 'li

⁴Bu durumun yalnız Oğuz grubu Türk şivelerinde görüldüğünü söylemek gerekir. Diğer Türk şivelerinde “*şimşek*” ve “*yıldırım*” anlamları için aynı kelime kullanılırken, Oğuz şivelerinde “*şimşek*” ve “*yıldırım*” anlamları ayrı kelimelerle temsil edilmektedir. Meselâ; Başkurt Türkçesinde “*şimşek*” anlamı için *yäsin*; “*yıldırım*” anlamı için yine *yäsin*; Kazak Türkçesinde “*şimşek*” anlamı için *nayzağay*, “*yıldırım*” anlamı için yine *nayzağay*; Kırgız Türkçesinde “*şimşek*” anlamı için *çağılğan*, “*yıldırım*” anlamı için yine *çağılğan* kelimeleri kullanılmaktadır. (KTLS, 1991: 826-827)

⁵Nitekim, Özkan; Eski Anadolu Türkçesi sahasında yazılan eserlerde geçtiğini ifade ettiğini *şimşek şakımak* kullanımıyla ilgili olarak *şimşek* ve *şakı-* fiili arasında semantik ve fonetik bir bağ kurmanın mümkün olduğu görülmüştür. Ancak bu bağ, fonetik olarak nasıl kurulacaktır? *şakı-* ile *çak-* arasında belki $\#ç > \#ş$ hadisesinden söz edilebilir, fakat buradan *şimşek*'e giden yol fonetik olarak çizilemez.

⁶Bahsi geçen örneğin alındığı metinde *şimşek* kelimesi için bir imlâ birliği yoktur. Kelimenin ilk sesi bakımından da $\#sve\#ş$ 'li yazıldığı görülmektedir.

olarak kullanılması bizi başka bir kök aramaya sevk etti. Bu doğrultuda, bugün anlam genişlemesi yaşamış şekliyle kullanılan ancak temelde “uzamak, uzanmak” anlamıyla ilişkili *sün-* fiilidüşünülebilir. Bu fiille ilgili olarak Eski Türkçe dönemine ait söz varlığı incelendiğinde *sün-* şeklinde bir morfemin müstakil olarak değil de *sünü*(*mızrak*, *zıpkin*), *sünük* (*kemik*), *sünüş* (*savaş*, *muharebe*), *sünüş-* (*savaşmak*) gibi türemiş kelimelerde ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim bu kelimelerin kökünün **sün-* olduğu görüşü çeşitli dilciler tarafından dile getirilmiştir.⁷ Ancak bizce kök **sü-n-* (*sün-gü*, *sün-üg+ü-> süngü->sünü-*, *sünüş-*, *sünüş*) şeklinde olabilir. Müstakil bir *sün-* fiili ise, daha sonraları Harezmi Türkçesinde kullanılmaya başlanmış⁸ ve günümüze kadar da kullanılagelmiştir.⁹

Burdan hareketle, *şimşek* kelimesinin kök anlamı *sün->>sün-* fiilinin sahip olduğu “uzamak” anlamı ile ilgilidir. Nitekim Kıpçak Türkçesinin söz varlığını yansıtan El-İdrâk Haşiyesi (1989: 44)’nde karşılaştığımız “*sünüşek: süner, uzar; yani (şimşek) (sünmek-uzamak) aslından*” maddesi de bu fikrimizi desteklemektedir. Buna göre, *şimşek* kelimesinin tarihî bakımdan geçirdiği fonetik seyir şu şekilde olabilir: **süngüş+e-k>süngüşek>sünüşek>sünüşek>sünüşek>sümüşek>şimşek>şimşek*

Bunun dışında *şimşek* hakkında, anlam bakımından dikkat çekici bir noktadan daha söz edilebilir: Kazak Türkçesinde “*mızrak*” anlamını *nayza* kelimesi, “*şimşek*” anlamını ise daha önce de kaydettiğimiz gibi *nayzağay* kelimesi karşılamaktadır.¹⁰ Bu iki anlamı karşılayan morfemlere dikkatli bakılırsa, *mızrak*’ın infiziken uzun, ince, ucu sivri olan yapısının, şeklinin; *şimşek*’in gökte oluşturduğu sivri, uzun çizgiye benzetildiği ve *şimşek*’i adlandırmada da *mızrak*’ı temsil eden *nayza* şeklinin tercih edildiği görülmektedir.¹¹ Nitekim, *mızrak*’ın bu

⁷Bu fikri dile getiren araştırmacıları topluca görmek için bk. Gülensoy, Tuncer (2007); *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*, TDK Yay.: 911, Ankara

⁸ Bk. ME, 179.s.’da “sü-: eğmek, bükmek (bk. boyun sü-), sün-: sünmek, uzamak”

⁹Bu noktada bugün *sün-*’ten ayrı olarak kullanılan *sun-* fiili (ki Eski Türkçede de kullanılmaktaydı.) de söz konusu edilebilir. Belki de *sun-* ve *sün-* fiillerinin ünlüleri az da olsa fonemik bir fark oluşturmaktadır. Çünkü genellikle “uzatmak” anlamını kast etmek istediğimizde *sun-*; “uzanmak” anlamını kast ettiğimizde *sün-* fiilini kullanıyoruz.

¹⁰“*nayzağay*”ın etimolojisi için *Kazak Tilinin Kıskaca Etimolojik Sözdüğü*(Almatı, 1966) adlı esere başvurduk; ancak bu kelime ile ilgili bir açıklama bulamadık.

¹¹Bu ilişki tersinden de okunabilir. *Şimşek*’in gökte oluşturduğu uzun, ince, sivri şekil; *mızrak*’ın şekline benzetilmiş ve *mızrak*’ı adlandırmada, *şimşek*’in adlandırılmasında kullanılan kelimenin tercih edildiği söylenebilir.

Buna ilaveten, dikkatimizi çeken bu *nayza* kelimesinin Farsça kökenli olabileceği ihtimaliyle bir araştırma yaptığımızda, kelimenin Farsçada “*نيزه neza*” (*nize*), “*نيزك naizak*” (*nizek*): *kısa bir mızrak, yarım mızrak, mızrak atma, kargı*” anlamında kullanıldığını gördük. Ayrıca, incelediğimiz kaynaktan kelimenin türevleri verilirken yapılmış “*neza-ba-kaf: (eldeki mızrak) güneşin dünyayı aydınlatması (ışınlarının mızrağa benzetilmesiyle)*” (Steingass, 1975: 1442) açıklaması yer almaktaydı. Yani Kazak Türklerinin “*mızrak*” için kullandığı *nayza*(Farsça *nize>nayza* Kazak Türkçesi, nicelik-nitelik dengelemesi yoluyla) kelimesi Farsçadan alıntı olma ihtimali bulunsa bile (Dillerarası malzeme alışverişine konu olabilecek bu ayrıntıya, çalışmamızın esasını oluşturmadığı düşüncesiyle değinmiyoruz.), her iki kültürde, “*mızrak*” ve “*gökyüzündeki uzun çizgi biçimindeki ışık*” arasında bir benzetme ilişkisi kurulmuş ve her iki kavramın (*mızrak* ve *ışın*) adlandırılmasında aynı kelime tercih edilmiştir. Bu durum da, *şimşek*’in kökeninde “uzamak” anlamının etkili olduğu fikrimizi destekler niteliktedir.

Ayrıca, Moğolcada da buna benzer bir durumun görüldüğü söylenebilir. Moğolcada “*şimşek*” anlamı *çakilgan* kelimesi ile karşılanmaktadır. Fakat “uzamak” anlamıyla ilişkili olabilecek “*sumu (n)*” kelimesinin MTS (2003: 1142)’te geçen “*a somun, bilye, mermi, ok, fişek, top güllesi, cephanе...*” şeklindeki açıklamasında *ok* ve *fişek* kelimelerine dikkat etmek gerekir. Çünkü, kelimenin türevleri ve tamlama ilişkisi içindeki anlamları verilirken kaydedilen “*çakilgan-u sumu(n): yıldırım, şimşek; şimşek izi, şimşegin ışık demeti.*” kullanımı, insan

fizikîhâli, TS(2009:1828)'deki “*süngü*”maddesinin açıklamasında da kaydedilmektedir: “1. *Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah.* 2. *Mezar başına nişan olarak dikilen sıvri kılıç.* 3. *Isıtma kazanında kömürün karıştırılmasını sağlayan demir çubuk.* 4. *Kavlakları düşürmek için kullanılan sivri uçlu, uzun çelik çubuk.*” Üstelik bu şekil tarifinin ortaklığı, *şimşek* kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında “*sivri, since*” (DS X: 3779) anlamında kullanılıyor olmasında da kendini göstermektedir.

Şimşek kelimesiyle ilgili bu ihtimal ve açıklamalar şöyle bir sonuca bağlanabilir:

1) *Şimşek* kelimesinin anlamı ile “*çözmek*”, “*yıldız akmak, kaymak*” ve “*parlamak, ışıkvermek*” anlamları ve bu anlamları temsil eden morfepler (*çaşı-, süğ-, ya- → yaşımsak*) arasında ses, şekil ve anlam ilişkisinin kurulması son derece zordur.

2) DLT(III: 310)'de de “*yaşna-: yaşın yaşnadı: şimşek çaktı. Parlak, leğen gibi, ayna gibi şeylerin parlaması da böyledir.*” şeklinde ifade edildiği gibi, herhangi bir nesnenin parlaması için *yaşna-, yaru-* fiilleri kullanılabilir¹²; ancak *şimşek*'te, gerçekleşen hareketin şekli vurgulanmaktadır. Nitekim “*şimşek*” ve “*mızrak*”ın adlandırılmasında görülen ortaklığın her iki nesne ve durumun şeklen oluşturduğu görüntü benzerliğinden kaynaklandığı ve dolayısıyla *şimşek*'te hareketin şekline vurgu olduğu söylenebilir. Buna göre Eski Anadolu Türkçesinde *sünşek* şekliyle karşılaştığımız kelimenin “*uzamak, uzanmak, uzatmak*” anlamına gelen *sün-* (>>*sün-*) köküne bağlanması gerekir.

3) Kelimenin gelişme seyri ise şu şekilde olmuş olmalıdır: (*sün-üg+ü- >sünügü->*)*sünü-ş+e-k*>>*sünşek>sünşek>sümşek>simşek> şimşek*

4) *şünşek* kelimesinin kaynağı (:*sün-*, **sün-*) ne olursa olsun, *şimşek* kelimesinin kaynağının *şünşek* olduğu muhakkaktır.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

CAFEROĞLU, Ahmet (1955), “Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi”, TDK Yay., *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 1-7

CLAUSON, SirGerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At TheClarendonPress

ÇAĞIRAN, Önder (1999), “Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi”, 3. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, TDK Yay.: 678, 1996, Ankara, s. 239-266

DLT: *DivanüLûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK Yay.: 523, çev. Besim ATALAY (1986), Ankara

mantığının “*uzayan nesne*” ve “*şimşek*” arasında kurduğu görüntü benzerliği ilişkisinin bir belirtisi olarak, Moğolcada dakendini göstermektedir.

¹²Bahsedilen kavram için Türk dilinin tarihi boyunca durum bu şekilde olmuştur. Meselâ; ET: “*yaşna-: parlamak*” (Clauson, 1972: 929), “*yaru-: parlamak, ışıldamak; yaruk: ışık, parlak*” (ETY, 1994: 230); Karahanlı Türk.: “*yaru-: ışınmak, parlamak; yaruk: aydınlık*” (KB, 1979: 527); Harezmi Türk.: “*yaruk: parlak, aydınlık, ışık, nur*” (NF, 1998: 473) Kıpçak Türk.: “*yaruk: ışık, aydınlık*” (KTS, 2003: 313)... gibi.

- DS: *Derleme Sözlüğü X S-T* (1993), TDK Yay.: 211/10, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- EREN, Hasan (1999), “Şimşek”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1999/ 2. Sayı: 574, s. 835-843
- ETY: *Eski Türk Yazıtları*, Hüseyin Namık ORKUN(1994), TDK Yay.: 529, Ankara
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*, TDK Yay.: 911, Ankara
- ISKAKOV, A.,R- SIZDIKOVA- Ş., SARIBAYEV (1966), *Kazak Tilinin Kısaka Etimolojikalık Sözdigi*, Kazak CCR'nin ‘gılım’ Baspası, Almatı
- İZBUDAK, Velet (1989), *El-İdrak Hâşiyesi*, TDK Yay.: 27, 2. Baskı, Ankara
- KARAAĞAÇ, Günay (1991), “Eski Metatez Örnekleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IV*, İzmir, s. 85-102
- _____ (2000), “Yine “Şimşek”-1”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2000/ 1.Sayı, s. 43-50
- _____ (2005), “Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi”, *Kırgız-Manas Üniversitesi II. Uluslar Arası Türk Uygarlığı Kongresi*, 4-6 Ekim 2004, Bişkek, s. 423-462
- _____ (2009), “Türkçe ve Komşu Diller”, *Dil, Tarih ve İnsan*, 4. Basım, Kesit Yay., İstanbul, s. 153-234
- KB: *Kutadgu Bilig III İndeks*, haz.: Reşit Rahmeti ARAT (1979), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.: 47, İstanbul
- KTLS I: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991) I, Kültür Bakanlığı Yay./1371, Ankara
- KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*(2003), Recep TOPARLI- Hanifi VURAL-Recep Karaaatlı, TDK Yay.: 835, Ankara
- ME: *Mukaddimetü'l-Edeb vârizm Türkçesi İle Tercümesi Şuster Nüshası Giriş-Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, haz.: Nuri Yüce (1993), TDK Yay.: 535, Ankara
- Melh.: *Kitâb-ı Usûlü'l-Melâhame Adlı Eserin Dil İncelemesi*, haz.: Ayşe AYDIN (2011), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Sakarya
- MTS: *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Ferdinand D. Lessing; çev.: Günay Karaağaç (2003), TDK Yay.: 829/ I, Ankara
- NF: *Nehcü'l- Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Dr. Aysu ATA (1998), TDK Yay.: 518, Ankara
- ÖZKAN, Fatma (2007), “Türkçede Kelime Başı y- Meselesi ve Şimşek Kelimesi Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 24-29 Eylül 2000, TDK Yay.: 856/II, Ankara, s. 1345-1354
- STEINGASS, F (1975), *A Compherensive Persian-English Dictionary*, Librairie Du Liban, Beirut
- TS: *Türkçe Sözlük*(2009), TDK Yay., 10. Baskı, Ankara
- TUNA, Osman Nedim (1986), *Türk Dil Bilgisi (Fonetik ve Morfoloji)*, Malatya